

Малишко В. М.,
доцент кафедри європейського і міжнародного права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ПРАВОВА ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИВАТНОГО ВІЙСЬКОВОГО ФЛОТУ БРИТАНСЬКОЇ ОСТ-ІНДСЬКОЇ КОМПАНІЇ (XVII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТОЛІТЬ)

LEGAL FRAMEWORK FOR FUNCTIONING OF THE PRIVATE MILITARY FLOT OF THE BRITISH OST-INDIA COMPANY (XVII – FIRST HALF OF THE XIX CENTURY)

У статті аналізуються джерела права Великобританії, покладені в основу правового регулювання дій приватного військового флоту Британської Ост-Індської компанії. Доведено, що сукупність відповідних джерел становлять ієрархію Хартії Корони Англії, парламентські постанови і адміністративні приписи самої Компанії.

Ключові слова: Британська імперія, Британська Ост-Індійська Компанія, хартії Корони Англії, постанови парламенту Англії.

В статье анализируются источники права Великобритании, которые положены в основу правового регулирования действий частого военного флота Британской Ост-Индской компании. Доказано, что совокупность соответствующих источников составляют иерархию Хартии Короны Англии, парламентские постановления и административные предписания самой Компании.

Ключевые слова: Британская империя, Британская Ост-Индская Компания, хартии Короны Англии, постановления парламента Англии.

The article analyzes the sources of the law of Great Britain, which are the basis of legal regulation of private fleet of the British East India Company. It is proved that a complex of relevant sources is based on the hierarchy which make up the Charters of the Crown of England, parliamentary decrees and administrative acts of the Company itself.

Key words: British Empire, British East India Company, Charters of the Crown of England, Decree of the Parliament of England.

Море відіграло величезну роль в економічному і політичному житті світу. Власне морську державу можна визначити як країну, що має достатньо розвинуте капіталістичне виробництво, легкий вихід до моря, сильний військовий флот – гарант безпеки морської держави, велику кількість купецьких суден, здатних відігравати роль допоміжних військових одиниць під час морської війни, і колоніальні володіння, потрібні для забезпечення метрополії сировиною та ринками збуту [1, с. 361].

Боротьба великих держав за панування в океанському просторі є природною для тієї стадії розвитку людства, яка позначена традиційним поняттям «капіталізм». Кожна морська держава мала власну фазу народження і розвитку з притаманними лише їй особливостями еволюції соціально-економічних і політичних відносин [2, с. 221]. Первісно попереду інших морських держав Європи, які вторглися в океанський простір задля знаходження в ньому і прилеглих материках нові ресурси, потрібні для первісного нагромадження капіталу, йшли Іспанія і Португалія. Однак ці держави «захлинулися» від потоку дешевих ресурсів, захоплених в Америці, Африці та Азії, і не зуміли «переварити» їх на користь буржуазному розвитку. Ось чому іберійські держави поступово почали відставати у сфері економічних відносин від Англії, яка у XVI ст. розгорнула рух за модернізацію історичного процесу на суто буржуазних засадах [3, с. 19]. Ця держава отримала перемогу над своїми суперниками, вона була запрограмована могутнім розвитком державних військово-морських сил, а також приватного флоту капітів або, за англійською традицією, – флоту приватирів.

Проте всебічний аналіз цього феномена вимагає розкриття проблеми через вивчення її окремих сторін, зокрема суті правових засад організації і функціонування приватного військового флоту Англійської Ост-Індської Компанії, що є метою даної статті.

Виникнення приватного військового флоту Компанії було дозволено Короною Англії відповідно до дії принципів права Альбіону часів первісного нагромадження капіталу. Найважливішим принципом біло те, що «монарх, і тільки монарх має право створити корпорацію або надати право на її створення». Правовою формою діяльності монархів у даному випадку були хартії, надання яких заможним особам прирівнювалося до започаткування капіталістично налаштованих підприємств, що мали займатися міжнародною морською торгівлею. Саме так починалася діяльність корпорації купців, яка до 1709 р. мала назву Англійська Ост-Індська Компанія, а згодом, після об'єднання Англії з Шотландією в єдину державу, одержала назву Британська Ост-Індська Компанія (далі – Компанія).

Проте Корона Англії не брала на себе жодних цивільно-правових зобов'язань по хартіях. Монархія розраховувала на матеріальний зиск від колоніальних підприємств (так звана королівська п'ятина), а тому й надавала суб'єктам колоніальної експансії автономію, інакше кажучи, право керуватися власними нормами і правилами в певних, установлених британською державою межах. Лише так можна було забезпечити колоніальний рух вільнопідприємницьким шляхом [4, с. 63–64].

Тексти вказаних королівських актів сповіщали про те, що особи, які отримували привілеї, мали

право на розроблення власних адміністративних актів, необхідних для функціонування їхніх корпорацій. Саме так була сформована правова основа діяльності приватного флоту Компанії, всебічно визначена в 1840 р. у збірці «Законодавства, яке стосується Індії та Ост-Індійської Компанії: з примітками та додатком» [5]. Щоправда, наукова цінність цієї збірки не є великою, адже тексти хартії і актів Компанії щодо діяльності приватирів були надруковані без коментаря. І тільки у 1875 р. професор Дж. Бервуд, куратор індійського музею, оприлюднив із відповідним коментарем тексти сорока пергаменів, на яких у XVII–XVIII ст. ст. були зафіксовані найбільш важливі адміністративні акти Корони Англії та Компанії, що стосувалися організаційно-правових засад функціонування приватного компанійського флоту. Згодом Дж. Бервуд і його колега Н. Сенсбері, голова державного Архівного офісу Великобританії, продовжили відповідну працю, результати якої постійно оприлюднювалися в публікаціях «Королівського літературного товариства» [6].

У 1919 р. англійський джерелознавець В. Фостер опублікував «Довідник до індійських реєстрів офісів Компанії 1600–1858 років». Саме у цій збірці особливо скрупульозно були проаналізовані найважливіші хартії британських монархів і постанови парламенту, що стосувалися правових засад діяльності компанійських приватирів [7].

Так, можна стверджувати, що оприлюднений англійськими фахівцями корпус джерел з організаційно-правових основ функціонування приватного військового флоту Компанії необхідно вважати різноманітним і репрезентативним, тобто достатнім для вирішення дослідницьких завдань, поставлених автором даної статті.

Англійська Ост-Індійська компанія є ровесницею англійського капіталізму і англійської держави як держави-нації. Ця компанія «народилася» за життя королеви Єлизавети I, а «померла» при королеві Вікторії, переживши «три з половиною династії» (Тюдорів, Стюартів, ганноверців і протекторат Кромвелля) [8, с. 4–6]. Схожі Компанії існували також у Голландії (1602–1798) і Франції (1664–1794), проте вони не займали у своїх колоніальних імперіях такого важливого місця, як англійська. Можна стверджувати, що англійська Компанія – унікальна європейська комерційна корпорація, що під час свого зльоту була також і потужною азіатською імперією, адже тривалий час вона була державою у двох державах – Великобританії і Могольській Індії.

Все починалося 30 грудня 1600 р., коли Єлизавета I надала статут «Губернатору та компанії лондонських торговців, які торгують зі Східною Індією». Цей корпоративний орган отримав ексклюзивні права строком на п'ятнадцять років на торгівлю з країнами, що простягалися від Мису Доброї Надії до Магелланової протоки. У тексті хартії сповіщалося таке: «Єлизавета, благодать Божа, королева Англії, Франції та Ірландії, захисниця віри. Усім нашим офіцерам, міністрам і державцям та всім іншим людям у межах цього нашого королівства Англія і в інших місцях,

що перебувають під нашим послухом та юрисдикцією, і всім іншим, кому цей патент буде показаний або прочитаний, вітання.

Оскільки наш найдорожчий і люблячий двоюрідний брат Джордж, граф Камберленд та інші наші шановні піддані <...> звернулися до нас з петиціями про те, щоб ми могли надати їм королівську згоду та ліцензію на те, щоб вони за власними бажаннями, витратами й обговореннями виступали за честь цього нашого королівства Англії для збільшення нашого судноплавства та сприяння торгівлі товарами не тільки в межах наших згаданих ними регіонів та їхніх володінь, це може призвести до здійснення однієї або декількох подорожей зі зручною кількістю озброєних суден задля налагодження торгівлі зі східною країною Індією й певними країнами та частинами Азії та Африки <...> І тому Ми задля честі нашої нації та багатства нашого народу дозволяємо їм це» [9].

Перша хартія 1600 р. була призначена переважно для розвинення конкурентної морської торгівлі з різними країнами, що вимагало використання будь-яких засобів для послаблення португальських та голландських купців за допомогою приватирів і навіть безсоромних англійських піратів. Статут 1600 р. заклав основу для британського урядування в Індії, хоча в той час ніхто в Англії не мріяв про таку мету. Цей статут надав дозволи на комерційні оборудки англійських купців у країнах Сходу, причому з додержанням основ права метрополії. Серед інших привілеїв було право урядовців Компанії озброювати торгові судна не лише для захисту від піратів, а й для нападу на конкурентів.

Союз британської монархії і приватирів, які отримували патенти на розбій від королів Генріха VIII, Едуарда VI і самої Єлизавети I, визначав успіх підприємництва буржуазного типу [10, с. 90]. Саме цей міжнародний злочин став могутнім фундаментом побудови англійської держави. І це було врегульовано нормами Конституції імперії, яка стала унікальним явищем, що розвивалося впродовж кількох століть – від пізнього Середньовіччя до перемоги буржуазної революції XVII ст. Вона ніколи не мислилася в сучасному розумінні як писаний Основний закон. Її можна розглядати скоріше як сукупність звичаїв і усталеної юридичної практики, які формувалися впродовж сторіч у парламенті й у місцевих адміністративних і судових органах. Ця сукупність теорії і практики втілювала основні правила, за якими будувалася держава. Зрозуміло, що складовою частиною цієї Конституції стали й ті правові норми, які за традицією утворювалися завдяки поширенню морської експансії Великої Британії.

На зорі свого існування Компанія складалася з двох органів: зборів акціонерів і ради директорів на чолі з керуючим. Перші морські операції озброєних суден Компанії фінансувалися шляхом підписки. У 1609 р. Яків I дарував Компанії нову хартію, яка оголосила термін монопольної торгівлі Компанії необмеженим [11]. Це було на користь англійським експансіоністам, які за допомогою приватирів почали витісняти

з Індії слабнучих португальців. Відносини Компанії і англійської монархії були взаємовигідними. Компанії потрібні були королівські хартії і дипломатична підтримка на Сході, а натомість вона надавала великі «позики» Короні [12].

Компанія разом зі своїми приватирями зробила внесок у розвиток процесу первісного нагромадження капіталу, що був фундаментом буржуазної революції, яка розпочалася у 1649 р. Проте під час революційних заворушень Компанія опинилася на межі банкрутства. Її врятував лідер революції О. Кромвель, який у 1653 і 1657 рр. видав розпорядження Державній Раді революційної Англії на підтримку Компанії. У відповідь 1655 р. Компанія позичила 50 000 ф. ст. Державній Раді, що зміцнило позиції режиму Протекторату Кромвеля. У підсумку Компанія отримала дозвіл на започаткування постійного акціонерного капіталу, що сприяло розвитку приватного морського флоту цієї корпорації, здатного поширити межі колоніального панування Англії на Сході.

Курс англійської держави на підтримку Компанії та її приватного флоту був продовжений за добу існування режиму Реставрації Стюартів. Карл II надав купцям такі ж привілеї, які були у голландців: можливість укладати союзи, створювати свої війська, карбувати монету, володіти та управляти територією, на якій Компанія здійснювала свої оборудки. У 1661 р. Карл II надав компанії нову хартію. Пайовики Компанії отримали дозвіл призначити губернаторів та інших урядовців для своїх володінь на Сході.

У 1687 р. Компанія отримала чергову хартію Карла II, відповідно до якої вона мала право оголошувати морську війну своїм супротивникам і встановлювати з ними мир. Тоді ж суд Адміралтейства Компанії отримав повноваження «віносити рішення та визначати справи відповідно до правил справедливості та доброї совісті, а також законів та звичаїв, встановлених самими купцями» [14, с. 593–597]. Отже, повноваження Компанії були розширені, і саме тоді вона почала використовувати свій флот не лише для боротьби проти суперників в Індійському океані, а й для участі в британському завоюванні самої Індії.

Статут 1687 р. наділив Східно-Індійську компанію повноваженнями щодо створення муніципалітету та морського суду в Мадрасі. Завдяки цьому у 1695 р. англійські пірати, що служили Компанії, змогли, не побоюючись переслідувань із боку Адміралтейства метрополії за акти піратства щодо підданих імперії Великих моголів, яка вважалася тоді дружньою Альбіону, захопити індійські купецькі судна з товарами на величезну суму в 600 тисяч ф. ст. Це був один із найбільших піратських успіхів в історії. Пішли чутки, що на кораблі присутній хтось із рідні могольського падишаха, і положення Ост-Індської компанії ускладнилося – як в Індії, так і на батьківщині. Інцидент зам'яли з великими труднощами.

У 1698 р. через жорстку опозицію компанії в Англії парламент змушений був прийняти закон, який дозволяв торгівлю зі Сходом, якщо тільки уряд не забороняє це конкретному купцеві або фірмі. Незабаром була заснована ще одна компанія, яка

мала намір торгувати в Індії, а Ост-Індська компанія отримала нового суперника, який не зміг скласти для неї серйозну конкуренцію. У 1708 р. було знайдено компромісне рішення, і дві купецькі корпорації об'єдналися [15].

Відомо, що розвиток організаційно-правового інституту британського приватирства продовжувалася у XVIII ст. Цей процес проходив паралельно з процесом перетворення Великобританії на конституційну монархію. Союз лендлордів і фінансової буржуазії, який оформився після державного перевороту 1688 р., потребував зміцнення учасників боротьби за панування в океанському просторі на ґрунті єдиних інтересів. Задля цього Великобританія входить у війну за іспанську спадщину (1701–1714). У цій війні за панування над Іспанією та її володіннями власники купецьких суден, що були приписані до портів усіх без винятку колоній Альбіону, отримали приватирські свідоцтва на умовах завдання якомога більшої шкоди іспанському та французькому мореплавству. Серед «новоспечених» приватирів було багато піратів, однак це не обходило колоніальну владу, очільники якої розраховували на великі зиски від контролю над морськими хижаками [16, с. 400–401]. Це сприяло тому, що в Англії остаточно встановився буржуазний політичний устрій. То була запорука перетворення Британії на світову супердержаву.

Залишаючись країною з невеликою територією, Англія стала центром величезної імперії, куди входили Північна Америка, Індія та інші регіони. Це забезпечувало приплив нових капіталів в англійську промисловість і зростаючий попит на промислові вироби мануфактур Альбіону. Такі зміни особливо прискорилися в середині XVIII ст., коли розпочався промисловий переворот, фінансовий фундамент якого був утворений завдяки використанню таких джерел первісного нагромадження капіталів англійської буржуазії, як піратство, приватирство, торгівля рабами і контрабандний промисел [17, с. 222]. Таку Англію утворили далеко не тільки англійці, але й певні європейські сили, а точніше міжнародні, оскільки вони представляли не тільки європейську цивілізацію і далеко не тільки християнську традицію.

Висновки. Історія Англійської (Британської) Ост-Індійської Компанії є феноменом, унікальність якого проявлялася в тому, що ця купецька корпорація особливим чином брала участь у первісному нагромадженні капіталу. Лише вона, єдина з усіх компаній такого роду, створених європейськими колоніальними країнами, була державою у двох державах – Британській імперії та Могольській імперії. Велику роль у досягненні такого стану справ відіграв приватний військовий флот Компанії. Тому всебічний аналіз цього унікального явища вимагає звернення до вивчення правової основи дій даного військового з'єднання. Вона була надана трьома сукупностями джерел права Британської імперії, ієрархія яких виглядає таким чином: Хартії Корони Англії на утворення Компанії та змін її положення в імперії, Парламентські постанови щодо її оподаткування та адміністративні акти цієї корпорації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв. : в 3-х т. Москва : Прогресс, 1986. Т. 1: Структуры повседневности: возможное и невозможное. 623 с.; Москва : Прогресс, 1988. Т. 2: Игры обмена. 634 с.; Москва : Прогресс, 1992. Т. 3. Время мира. 678 с.
2. Dobrolybov S.V. Theory of Society Genesis. P. 221–255. URL: http://www.socionauki.ru/journal/files/seh/2009_theory_of_societys_genesis.pdf
3. Эволюция и революция как исторические явления. URL: <http://www.studfiles.ru/preview/5640815/page:19/>
4. Калашников В.М., Малишко В.М. Формування інститутів держави і права в США ранньої доби (1607–1775 роки). Київ : Логос, 2015. 485 с.
5. The Law Relating to India and the East India Company: with Notes and an Appendix. London : Wm. Allen and Co., Leadenhall Street, 1842. 844 p. Charters of the East India Company with Related Documents: the «Parchment Records». URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/16e42ef9-0b6c-4f6e-acb6-27cac99de0b4>
7. Foster V. Full text of «A guide to the India Office records, 1600–1858». URL: https://archive.org/stream/guidetoindiaoffi00greauoft/guidetoindiaoffi00greauoft_djvu.txt
8. Фурсов К.А. Держава-купец. Отношения Английской Ост-Индской компании с английским государством и индийскими матримониями. Москва : КМК, 2006. 364 с.
9. Charter Granted by Queen Elizabeth to the East India Company. Dated the 31st December, in the 43rd year of Her Reign. Anno Domini, 1600. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Charter_Granted_by_Queen_Elizabeth_to_the_East_India_Company
10. Tudor's Economic Documents / ed. by R.H. Towney, E. Power. London, 1924. Vol. 1. 486 p.
11. Lochan S. The East India Company and Details of its Charters. URL: <https://www.sansarlochan.in/en/east-india-company-charters/>
12. Category: Ships of the East India Company. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Ships_of_the_British_East_India_Company
13. Bogart D. The East Indian Monopoly and the Transition from Limited Access in England, 1600-1813. P. 97–101. URL: http://www.socsci.uci.edu/~dbogart/eicnber_oct42016.pdf
14. Bruce J. Annals of the Honorable East-India Company: from their establishment by the Charter of Queen Elizabeth, 1600, to the Union of the London and the English East-India Companies, 1707-8. London : Cox, Son, and Baylis, 1810. Vol. 2. 677 p.
15. Кошельник Д. История Британской Ост-Индской компании: как английские купцы покоряли Индию. URL: <https://vc.ru/story/15712-british-east-india-company>
16. Leefe J. The Atlantic Privateers. Halifax : Petheric Press, 1978. 580 p.
17. James L. The Rise and Fall of the British Empire. London : Macmillan, 1997. 720 p.